

16.8.1993

Arkitekt Inger Exner og professor arkitekt Johannes Exner:

Restaurering af Slotsgården og fem Tårne på Koldinghus.

Da Koldinghus slot brændte i 1808, gik det også ud over de fem tårne i slotsgården. Tårnene udbrændte totalt, spirene styrtede ødelagte ned, og sandstensportalerne led betydelig skade. Under den efterfølgende århundredlange ruintilstand fortsatte destruktionsarbejdet, murene blev stjålet til byggeri, sandstensportaler og trappetrin brugtes til slibesten. Også tårnenes murværk svækkedes, højderne mindskedes, det nordøstre tårn, Dronningens tårn, forsvandt helt. I århundredets sidste halvdel iværksattes begyndende beskyttelse af ruinen. Murpartier blev sikret ved afstivninger, jernbånd lagdes om tårnene, og de fleste af ruinens murkroner afdækkedes med tagsten.

De nævnte beskyttelser, som især må tilskrives arkitekt L.A. Winstrup, er i dag bevaret på linie med sporene fra de historiske stilperioder og ombygninger, idet også ruinperioden betragtes som en historisk periode, den er iøvrigt Koldinghus' længste.

I løbet af 1800-tallet voksede interessen for slottets bevaring og anvendelse. Sidst i århundredet indrettedes rum i nordfløjens bedste bevarede del til nyt museum. Herefter indtoges succesivt flere og flere dele af nordfløjen. I 1930'erne genopførte arkitekt Viggo Norn Kampetårnet, genskabte et stykke af riddersalen i vestfløjen og lagde nyt fladt paptag på vestfløjen og det meste af nordfløjen. Anden verdenskrig satte imidlertid en stopper for Norns videre restaureringsarbejder, som i sit princip sigtede på en genskabelse af barokslottet.

Med Koldinghus i ca 30% genopbygget tilstand fik vi i 1972 til opgave at forestå genopbygningen af den resterende del af slotsruinen. Gennem årene var slottets genopbygning ofte blevet diskuteret i offentligheden. Af boligministeriets "Betænkning om Koldinghus" fra 1969 fremgår situationens dilemma tydeligt af kapitlet "Ruin eller genopførelse". To holdninger gjorde sig gældende. Den ene var videreførelse af Norns genopbygning med rekonstruktion af barokslottet, den anden var at lade bygningen fortsat henligge som romantisk ruin.

Den overvejende stemning var, at man ikke kunne blive stående ved den nuværende paradoksale tilstand. Nogle mente at man med Norns påbegyndte rekonstruktioner havde sagt A, og derfor også måtte sige B. Andre havde en mere nuanceret opfattelse, hvor man efterlyser en løsning, der i videst muligt omfang bevarer anlægget: "en indkapsling eller indføjelse af det re-

sterende murværk i en ny konstruktion, der tillige vil kunne tjene visse brugsmæssige formål".

Under vore indledende bygningsundersøgelser og opmålinger af ruinen, konstaterede vi mængder af bygningsarkæologiske spor, så righoldige og betydningsfulde, at vi blev klar over ruinmurværkets betydelige videnskabelige og perceptions-mæssige værdi. I vor søgen efter en løsning nåede vi frem til paradokset "både slot og ruin", et svar som kunne blive den model, der kunne tilfredsstille begge holdninger og føre til et spændende og værdifuldt resultat.

Et projekt blev udarbejdet og fremvist på en offentlig udstilling. Ideen blev ikke forstået men gav så megen diskussion og kritik, også hos fredningsmyndighederne, at en realisering blev umulig. Et par år senere udarbejdedes et kompromisforslag, som det gik bedre. Det realiseredes, med undtagelse af tårnene, i løbet af de følgende 15 år under større og større almen forståelse, og afsluttedes 1989.

Problemet for os var, at kompromisforslaget gik på, at vi i det ydre skulle søge mod slottets form før branden, men i det indre kunne være frit stillet. Slottets barokform fremtvang således den regelmæssige vinduesrytme, som er genoptaget i sydfacadens travæg. Men tårnene havde før branden renaissance-spir, som ikke kun ville være umulige at rekonstruere korrekt, men også ville blive meget dyre. At skabe en eller anden konstruktion uden andet formål end illustration af spir ville i det lange løb falde fattigt og grotesk ud. Alligevel forestillede man sig, at de skulle have en eller anden afsluttende form, som stimulerede tårnvirkningen. For os var det nødvendigt dels at drage erfaringer af den påbegyndte utraditionelle "gen"opbygning og dels at få tid til at finde frem til et løsningsgrundlag, der kunne udvikles forsvarligt og modnes. Tårnene blev derfor tænkt behandlet i en efterfølgende særlig etape.

Med årene skiftedes ud i byggeudvalget, og nye direktioners indsigt og forståelse mindskedes med det resultat, at tårnernes genopbygning udsattes på ubestemt tid motiveret med bevillingsproblemer. Men en ansøgning fra Kolding Kommune til Veluxfonden af 1. september 1990 om økonomisk støtte muliggjorde, at genopbygningen alligevel kunne fortsætte kontinuerligt.

"Restaureringen" af Koldinghus tager udgangspunkt i den tese, at al arkitektur til stadighed indgår i tilværelsens procesforløb, hvor hver bygning lever sit individuelle liv, på linie med levende væsner, der fødes, lever og dør. Indholdet af den historiske livsproces' med- og modgang sætter sit præg på bygningen og giver den sin sande og egentlige historiske identitet og udstråling. Det er derfor vigtigt, at livsprocessens faser og aftryk respekteres. Og det er både ukorrekt og umuligt at "tilbageføre en historisk bygning til dens oprindelige udseende". Man røver dens historie ved at destruere dens senere værdifulde perioder. I forsøg på at genskabe den oprindelige gestalts form, materialer og overflader risikerer man at udslette vigtige karakteristika, som dokumenterer byg-

ningen som historisk væsen, og gør alder og livsproces aflæselig.

I den nu afsluttede "restaurering" eller "genopbygning" er den lange dramatiske ruinperiode respekteret på lige fod med slottets tidligere historiske hovedperioder. Man vil derfor på vandring rundt i slottet på dets mure opdage historiske rester og spor, som fortæller om slottets livsforløb, om krige, brande, mindre ændringer og store ombygninger iværksat af skiftende regenter, i skiftende tiders forskellige historiske stil og materialer.

Der er seks klart aflæselige hovedperioder:

1. Fra 1400-tallet, det gotiske slot omfattende nordfløj og vestfløj .
2. Fra 1550'erne, Chr. III's renaissanceslot med tilbygning af øst- og sydfløj med Danmarks første reformerte kirke.
3. Fra 1600-tallets begyndelse, Chr. IV's renaissanceslot med Kæmpetårnet, ny riddersal og ny kirkesal.
4. Fra 1720'erne, Fr. IV's barokslot, modernisering i barok stil.
5. Fra 1800-tallet, ruinperioden med forfald efter branden 1808.
6. Fra 1900-tallet, diverse restaureringer og endelig "gen"opbygning.

Slotsgårdens fem trappetårne fungerede alle som adgang til etagerne. Tre af dem, Kongens tårn, Dronningens tårn og Kronprinsens tårn, førte forbi stueetagen og tyendet, direkte op til de kongelige boliger. De andre to, Klokketårnet og Trompetertårnet rummede tillige tårnur og platform til hornblæsere. Spindeltrapperne var venstresnoede med trin af sandsten. Indgangene fra slotsgården var alle prydet med sandstensportaler, som helt eller delvis er gået tabt. Bedst bevaret er portalen på Trompetertårnet. Dette tårn og Kronprinsens tårn havde flade tage kranset af sandstensbalustrader.

Tårnene fremstod i slotsgården som klare selvstændige arkitekturelementer med spir eller platforme. Klokketårnet dog mindre stærkt, med sin placering skubbet ind i nordfløjens korpus. I ruinperioden og uden spir gjorde Klokketårnet sig kun svagt gældende.

Tårnene og slotsgården ses på et stik af P.J. Grønvold fra 1749. Det skildrer Frederik V's ankomst til Koldinghus. Slotsgården er set fra øst mod vest. Til venstre ved sydfløjen ses Kongens tårn, til højre ved nordfløjen Klokketårnet, begge med renaissancens karakteristiske etagespir. I baggrunden til venstre i gården står Kronprinsens tårn, til højre Trompetertårnet, begge med flade tage og balustrader. Dronningens tårn befinder sig bag betragteren og ses derfor ikke. Det imponerende firkantede Kæmpetårn rejser sig udenfor slotsgården til højre i billedet.

Stikket er præcist tegnet, men ikke pålideligt, Kongens Tårn er fremstillet ottekantet, men er sekskantet. Klokketårnet er

tegnet identisk med Kongens tårn, men har en næsten firkantet form og er indkapslet i nordfløjen.

Indtil fornylig fremtrådte tårnene undseelige og uden toppe, med reducerede murhøjder og flade provisoriske paptage. Men under den fremadskridende "restaurering" blev det klarere og klarere at lade tårnenes genopbygning følge det samme princip. Der er derfor ikke gjort forsøg på at rekonstruere spirerne. Men der er arbejdet med at give dem en arkitektonisk kraft i samspil med slotsgården, hvis rumlige værdi og styrke dukkede op, da de nye høje tage blev rejst. De nye tårnafs slutninger er formet enkelt og ukunstlet og sammenholdes ved toppenes arkitektoniske fællessprog, men også ud fra praktiske formål.

Tårnene er nu atter indvendig forsynet med spindeltrapper og fungerer igen som adgang til etagerne. Deres murhøjder er genskabt. De to vestre tårne har atter platforme. Andre tårne har fået nye, lave toppe. Kongens tårn med indbyggede "boliger" til ruinens husvilde alliker, og Klokketårnet til nyt ur og klokker.

For slotsgårdens vedkommende var det afgørende at bevare det urørte og fortsat ruinøse gårdinteriør med de historisk slidte facader, men samtidig vigtigt at få bragt miljøet op på et niveau, hvor man ikke var i tvivl om, at slotsgårdens istandsættelse er færdigbearbejdet, på linie med de nye interiører i syd- og østfløjene. Dette er sket ved anvendelse af præcise og særlig holdbare materialer, glas, bly, bronze, og tombak, hvis detaljering tillige har arkitektonisk præcision og finish i kontrast til de ruinøse overflader. Det er interessant at bemærke, hvorledes metallernes farvenuancer på alle patineringsniveauer passer fornemt til gårdinteriørets ruinøse flerfarvede teglfacader.

Det nye murværk i tårnenes øvre dele er, som øvrige nye murpartier i slotsgården, opført af håndstrøgne Volstrup teglsten af dansk normalformat, og ikke munkesten. Man ser allerede, hvorledes det nye teglmateriale efterhånden vil finde sin anonyme plads i det historisk dramatiske ruinmurværk, og alligevel stadig være bygningsarkæologisk klart aflæseligt.

Om de enkelte tårne skal omtales visse særlige forhold.

Dronningens tårn

Dette tårn, i slotsgårdens nordøstre hjørne, hvor branden opstod i 1808, må være blevet totalt ødelagt med det samme eller forsvundet kort tid efter. Der eksisterer ikke oplysninger om dets udseende. Indtil fornylig så man en lav rekonstrueret kontur på jordsmonnet, udført i nyere tid af nye munkesten. Men betragter man nøjere det ruinøse murværk, hvor tårnet har stået, finder man en mængde spændende aftryk og spor, som fortæller om tårnet, dets spindeltrappe, dets ombygning og om slottets stilændring fra renaissance til barok. Det er også i dette område, man konstaterer, at udhugningerne

B094

til de nye barokvinduer sommetider var så dristigt tænkt, at man ikke turde gennemføre dem, man fortrød. Under terræn er tårnets store kampestensfundament nu synlig.

Vi fandt det vigtigt ikke at ødelægge disse vigtige og interessante spor. Det ville være en utilgivelig handling at stille et nyt rekonstrueret tårn på det gamle tårns plads og fundamenter. Det ville ødelægge både det gamle fundament og murenes historiske spor. Tårnet fik derfor en anden udstrækning og form, idet det opfattes som en beskyttende skærm, der favner og beskytter mest muligt af hjørnets interessante murværk, samtidig med at det også giver adgang til administrationskontoret og fungerer som nødtrappe ved brand. Forståelsen for dette greb var sørgeligt ringe og accepteredes først, da fondsmidler var en realitet. Man mente, at en trappe som en "biograflejder" kunne være tilstrækkelig.

Det nye Dronningens tårn rummer en støbejernstrappe sammensat af to sæt spindeltrapper forskudt for hinanden med fælles reposer, båret af fire støbejernssøjler, i hvis toppe tårnfacaden er ophængt. Trappens specielle åbne form giver frit udsyn fra alle højder til de spændende murpartier og giver samtidig god gåhøjde på trinnene.

Udefra fremtræder tårnet med en oktagonal form, som understreges af de udvendigt monterede lameller, hvis specielle formål er at beskytte det historiske murværk mod solopvarmning og hindre glasfacaden i at spejle, så man bedre kan iagttage murværket inde i tårnet. Glassets tilstødning til facadernes murværk sker nænsomt ved hårbørster monteret på glaskanten. Som andre steder i slottet er nye og gamle dele sammenkoblet ved fleksible konstruktioner, så delene ikke river hinanden i stykker. Således er spindeltrappen forbundet med indgangsdørene til nordfløjen ved selvstændigt ophængte gangbroer. Nederst i tårnet er plads til etablering af et lille supplerende billet salg i tilfælde af meget stort publikumspres.

Klokketårn.

Som nævnt træder tårnet kun svagt fri af nordfløjen, og da toppen ved branden 1808 forsvandt, havde dette tårn kun ringe arkitektonisk styrke i sin rudimenterede tilstand. 1955 udførte arkitekt C.F.Møller en ny spindeltrappe af jernbeton med stødtrin og egetræ. 1992 genskabte vi tårnets murede højde ved en flere meter høj ny påmuring, som går klart fri af tagfladen og nu frentreder som et tårn.

På herregården Haraldskær ved Vejle findes det gamle tårn, som sad på Klokketårnet på Koldinghus. Da det ikke viste sig muligt at generhverve tårnuret, blev et nyt ur installeret med urskive af tombak og forgyldte visere med sol og måne. I toplanternen er ophængt to klokker, som ringer kvarter- og timeslag. Tårnuret giver nu et lydbillede af intim virkning for oplevelsen af slotsgårdens genskabte kraft og lukkethed. Klokketårnet har forneden en sandstensportal, hvis rester

endnu bærer Chr. IV's navnetræk. Til skærmning af portalerne mod regn er opsat et halvtag af hærdet glas på knægte af tombak.

Trompetertårn.

I 30'erne var det ruinøse tårn blevet afdækket med en jernbetonplade med tagpap. Både den og det underliggende murværk viste sig så defekt, at det måtte fjernes og nyt mures op. Et gesimsbånd, som set nedefra fremtrådte som den gamle tårngesims viste sig at være trukket i cement. Et enkelt oprindeligt sandstensstykke indgik i cementgesimsen men ikke in situ. Stykket opbevares nu på museet.

Det nye murværk af håndstrøgne normalsten afslutter foroven tårnet med en omhyggeligt konstrueret balustrade opmuret i mønstermurværk af standere med mellemrum sat på en speciel støbt blysbænk, der hæver stenene fri af sne og væde. Balustraden er øverst afdækket med bly. Platformens trinflade er udført som en rist af rustfrit stål, hvorunder regnvandet samles, føres gennem dækket og ud gennem tårnmuren i et radiært udløbsrør. Med disse foranstaltninger er den klimamæssigt udsatte platform og dens balustrade optimalt beskyttet. Som adgang til platformen er indefra nordfløjen udført en ny tagbeskyttet trappeopgang. Nederst i Trompetertårnet er konstrueret et vindfang af hærdet glas, omhyggeligt indført på trappens spindel og trinunderside uden at gribe ind i træværket. Gulvet i tårnets bund er omlagt med nye gule flensborgsten i cirkulære baner. Trompetertårnets sandstensportal er den bedst bevarede af portalerne. Den er nu beskyttet for regnvand ved et halvtag af hærdet glas.

Tårnets indvendige trappe er en svellespindeltrappe af egetræ, der stammer fra det nedrevne kgl. Bibliotek i København, og som i 1910 blev overdraget det nyoprettede museum på Koldinghus. Rester af Chr. IV's oprindelige sandstenstrappe ses stadig indvendig.

Kronprinsens tårn.

Dette tårn, som er af samme type som Trompetertårnet, fik af arkitekt Viggo Norn en trappe af jernbeton støbt på stedet og hører således også til slottets femte periode, som bevares. Betontrappen ville dog også være vanskelig at fjerne uden at skade de historiske omgivelser. På visse steder har vi ændret betontrappen en smule for at tilpasse den de nye etageadskillelser i sydfløjen.

Kronprinsens tårn havde som de andre tårne et midlertidigt paptag på en ruinøs, lav murdel. Tårnet er nu forhøjet med nyt teglmurværk oven på den gamle tårnmur, hvis ottekantede polygon ikke var regelmæssig. Indvendig ses det nye murparti muret med en trompeformet regulerende overgang, og med nye lysgivende vinduer øverst. Indvendig er på murværket monteret en lille, elegant inspektionstrappe op til platformen. Kronprinsens tårn har kun meget få rester af sin oprindelige

3096

sandstensportal, men har alligevel fået et beskyttende halvtag af glas.

Kongens tårn.

Tårnet stod efter branden 1808 uden top og trappe. På et eller andet tidspunkt fik også dette tårn et provisorisk fladt tag med tagpap. Også her ses på tårnvæggens indvendige sider sandstensrudimenter af de oprindelige trin, og i bunden findes endnu trappens nederste spindel og trin. Den nye støbejernstrappe er indsat uden at berøre rudimenterne. Forneden er sandstenstrappens gamle trin i brug igen. Den nye trappe herover bæres af et beslag på tårnvæggens side. Udvendig eksisterer ingen portalrester. Man ser kun en stor plamache af munkesten, påmuret i ruinperioden til sikring og beskyttelse. Den er ikke skøn, men fortæller om 1800-tals periodens konstruktive beskyttelsesproblemer. En enkelt stump original sandsten fra portalerne er konstateret in situ inde i østsidens nedre murværk under reparation af en revne. Foroven er det nye tag med lanterne friholdt fra murværket i en zone, der giver adgang til et antal allikeboliger, "skorstensrør" i det nye murværk.

På tårnet ses et jernbånd, der omspænder det, også inde i sydfløjen, hvor det fremtræder som et grimt rustent u-jernsprofil, der ikke mere har nogen funktion. Jernbåndet har givet anledning til nogle vigtige betragtninger med den konklusion, at det er vigtigt at bevare dette "grimme" stykke jern, netop fordi det er det grimme på Koldinghus, og derfor med sin bevarelse påpeger, at så kan den næstgrimmeste ting ikke fjernes motiveret med sin grimhed. Hvis jernbåndet fjernes på grund af sin grimhed bliver grimhedsbegrebet en legal fjernelsesårsag. Hermed vil mange rester på Koldinghus kunne fjernes. En proces uden ende.

Bislag og trapper til kælderen.

Adgangen fra slotsgården til kælderen i Nordfløjen skete indtil for nylig ned ad stejle primitive trapper overdækket af tunge uhåndterlige lemme, som, når de stod åbne for publikums adgang til fangekælderen, lod regnen strømme ned. Som afløsning er udført nye mindre stejle granittrapper, ovenover beskyttet af lukkede bislag, hvis svagt krumme blytage skrånede ned og ind under facadevinduerne sålbænke. Flunkerne er transparente og udført af bronze og glas, så de giver dagslys til trappe og kælder.

Cafeteria i kælder.

Under tårnsagens forløb udvidedes funktionsprogrammet med et ønske om også at få udført så meget som økonomisk muligt af et publikumscafeeteria i nordfløjens kælder. Dette blev muligt bl.a. fordi en planlagt genopbygning af frontonen over porten, tænkt som ophejsningsvej til magasinerne i loftsetagen, ikke længere var aktuel. I kælderrummene er nu

3097

udført de nødvendige bygnings- og installationsmæssige arbejder til cafeteriet. Det omfatter gulve af gotlandsk kalksten, i køkkenet er opsat flisebeklædning i et muntert mønster af blå og hvide kakler. Spiserummenes tøndehvælv er afrenset for støv og efterbehandlet med kalkvand som bindemiddel. Partielt på hvælvundersiderne er opsat loftsfelter med skjulte belysningsinstallationer.

Slotsgården.

Den malerisk slidte toppede brolægning er bevaret. Dog er visse særligt ujævne dele omlagt, og der er udført baner belagt med flade slidte brosten af hensyn til gangbesværede og kørestole. I den søndre del af slotsgården har et stort bart stykke igen fået ny stenbelægning, som er indpasset i det fine mønster af radiære stråler, der især ses oppe fra vinduerne. Endvidere er der til de store mængder regnvand, der strømmer ned over gårdspladsen og fosser ud gennem porten udført opsamlingsrender, der kulminerer synligt udenfor porten.